

I. WOKÓŁ 450. ROCZNICY UKŁADU WILEŃSKIEGO (28 XI 1561) ŁĄCZĄCEGO INFLANTY Z RZECZĄPOSPOLITĄ

Anna Ziemlewska

(PAN Stacja Naukowa w Wiedniu)

RYGA WOBEC ROZPADU ŚREDNIOWIECZNYCH WŁADZTW TERYTORIALNYCH W INFLANTACH

Wszystkie strony zaangażowane w konflikt w Inflantach w połowie XVI w. chciały czerpać zyski z handlu ze Wschodem i dążyły do opanowania ważnego punktu strategicznego i handlowego, jakim była Ryga. Propozycje poddania się i gwarancje zachowania dotychczasowych praw składali miastu wysłannicy Iwana Groźnego, księcia Magnusa, Eryka XIV oraz Zygmunta Augusta. Mimo formalnego podporządkowania zakonowi krzyżackiemu i arcybiskupowi, na przełomie lat 50. i 60. Ryga prowadziła politykę niezależną, a nawet sprzeczną z poczynaniami swoich panów feudalnych¹. Nie ugięła się przed żądaniem Iwana Groźnego. Wzbraniała się przed przyznaniem kupcom hanzeatyckim prawa swobody handlu w Inflantach, co było warunkiem udzielenia finansowego i zbrojnego wsparcia przez Hanzę. Utrudniała rokowania między Zakonem a Litwą w sprawie wojskowej pomocy odmawiając przyjęcia litewskiej załogi w mury miasta oraz

---

¹ Polityka Rygi podczas rozpadu inflanckich władztw terytorialnych oraz w tzw. okresie niezależności między 1561 a 1581 r. była obiektem badań głównie historiografii niemiecko-bałtyckiej i niemieckiej: F. Bienemann, *Rigas Stellung bei der Auflösung des livländischen Ordenstaates*, „Russische Revue, Monatsschrift für die Kunde Russlands”, Bd 11, 1877, s. 385–419; H. v. Ramm-Helmsing, *Das staatsrechtliche Verhältnis der Stadt Riga zu Polen-Litauen im Zeitraum zwischen 1561–1581*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Bd 6, 1941, s. 171–200; W. Küttler, *Das Verhältnis der Stadt Riga zur Polen-Litauen in der Zeit der livländischen Kriegen (1558–1583)*, „Jahrbuch zur Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas”, Bd 10, 1967, s. 273–295; W. Lenz, *Riga zwischen dem römischen Reich und Polen-Litauen in den Jahren 1558–1582*, Marburg 1968. W tym kręgu przygotowano też wielotomowe edycje źródeł: *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*, hrsg. v. F. Bienemann, Bd 1–5, Riga 1865–1881; K. Schirren, *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit*, Bd 1–8, Reval 1861–1881; tenże, *Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbstständigkeit*, Bd 1–3, Reval 1883–1886. Spośród polskich opracowań zob. J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565)*, Warszawa 1939.

wydania zgody na przejście wojsk przez ryskie patrymonium². Było to wbrew planom Zygmunta Augusta oraz Mikołaja Radziwiłła Czarnego, którym szczególnie zależało na opanowaniu miasta. W korespondencji do króla Radziwiłł nazywał Rygę „najsilniejszym przedmurzem brzegu morskiego”. Obawiał się zajęcia miasta przez innych pretendentów do panowania w Inflantach, podkreślał jego znaczenie handlowe i strategiczne oraz przypominał, że już hetman Jan Tarnowski mawiał, że nie dałby za Wilno 10 grzywien, gdyby Moskwa opanowała Rygę³. Kontrola Dźwiny aż do jej ujścia leżała w żywotnym interesie litewskiej szlachty, która liczyła na stworzenie szlaku wodnego, odpowiadającego znaczeniu Wisły w Koronie i wzrost eksportu surowców z północnych obszarów Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴. Czarny został wysłany do Rygi, aby powstrzymać miasto i stany inflanckie przed pójściem w ślady Rewla oraz rycerstwa Harii i Wironii, które w czerwcu 1561 r. oddały się pod opiekę Szwecji⁵. Podczas rokowań z przedstawicielami stanów inflanckich Radziwiłł jako podstawowy warunek ochrony przed wojskami moskiewskimi wymienił przejście Rygi pod panowanie króla polskiego⁶. Do przyjęcia protekcji Zygmunta Augusta przekonywał też w ryskim ratuszu, podkreślając znaczenie miasta dla Inflant, Polski i Litwy, przedstawiając korzyści dla handlu i obiecując pozycję równą statusowi wielkich miast pruskich⁷. Ostatecznie Ryga zgodziła się podporządkować nowemu władcy, ale uzależniła to od spełnienia kilku warunków. Oprócz zatwierdzenia dawnych przywilejów i swobody wyznaniowej dla konfesji ewangelickiej miasto zażądało gwarancji ochrony przed restrykcjami cesarza, książąt i miast niemieckich⁸, domagało się

² Rada miejska do mistrza G. Kettlera, kwiecień 1561: Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne; dalej: LVVA), Rīgas Magistrata Arejais Arhīvs (Archiwum Zewnętrzne Rady Ryskiej) 673–3, dział 7, nr 8; Rada miejska do Zygmunta Augusta, 28 V 1561: LVVA, 673–3, dział 7, nr 12; J. Jasnowski, op. cit., s. 267.

³ J. Jasnowski, op. cit., s. 287 i n. Druk listu: K. Schirren, *Neue Quellen*, Reval 1883, Bd 3, nr 281, s. 228–236.

⁴ Już w kwietniu 1559 r. wojewoda wileński wysłał swojego przedstawiciela do Rygi na tajne pertraktacje. Obiecywał wyjednanie u Zygmunta Augusta protektoratu królewskiego nad miastem i zachowanie dawnych przywilejów w zamian za poddanie się Litwie na podobnych warunkach, jak kiedyś uczynił to Gdańsk wobec Korony. Miasto uchyliło się jednak od odpowiedzi na propozycje Radziwiłła, a król zawarł układ jedynie z arcybiskupem i mistrzem Zakonu. J. Jasnowski, op. cit., s. 248 i n.

⁵ Opis przygotowań i wyprawy Radziwiłła zob.: J. Jasnowski, op. cit., s. 280–287; W. Lenz, op. cit., s. 19–21.

⁶ J. Jasnowski, op. cit., s. 284.

⁷ F. Bienemann, op. cit., s. 396. Druk mowy: *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 823, s. 42–50.

⁸ Restrykcje te miały być odpowiedzią na „wyjście” Rygi z Rzeszy. Trudno określić czy były to rzeczywiste obawy, kolejny, trudny do spełnienia warunek — pretekst do zerwania rokowań, czy też realne zagrożenie. Zwierzchność cesarza nad Inflantami była wówczas iluzoryczna i wywodziła się z czasów podboju terytorium, kiedy to niektórzy biskupi uzyskali formalne dokumenty cesarskie kreujące ich władztwa na marchie Rzeszy a ich samych wynoszące do godności książąt (wyjątek stanowili biskupi kurlandzcy i rewelscy, którzy uprawnienia książąt uzyskali dopiero w 1524 r.). Cesarskie dokumenty potwierdzające własność dóbr w Inflantach otrzymał także Zakon Kawalerów Mieczowych a następnie zakon krzyżacki. Na temat formowania się duchownych władztw w Inflantach i ich statusu prawnego zob. M. Biskup, *Uformowanie się duchownych władztw terytorialnych w średniowiecznych Inflantach i ich granice państwowe* [w:] *Inflanty w średniowieczu*, red. M. Biskup, Toruń 2002, s. 9–16, A. Radziwiński, *Podziały kościelne Inflant z Estonią* [w:] tamże, s. 17–42.

również podporządkowania Inflant Koronie, a nie, zbyt słabej jego zdaniem, Litwie⁹. Wymagane gwarancje zawarł Radziwiłł w tzw. „Cautio Radziviliana prior”, wydanym 8 IX 1561 r.¹⁰

W październiku 1561 r. przedstawiciele stanów inflanckich zaczęli zjeżdżać do Wilna na ostateczne rokowania w sprawie poddania się Zygmuntowi Augustowi. Ryga zwlekała jednak z wysłaniem swoich delegatów, zdając sobie sprawę, że władca nie zdołał do tego czasu porozumieć się z cesarzem w sprawie zwolnienia Inflant z przysięgi. Wciąż otwarta pozostawała także kwestia podporządkowania Koronie. Szlachta polska skupiała się wówczas na egzekucji praw i wewnętrznych problemach Korony i nie chciała angażować się w odległych Inflantach, co groziło wciągnięciem w wojnę z Moskwą. Po naciskach mistrza krajowego Gottharda Kettlera i arcybiskupa Wilhelma przedstawiciele Rygi: burmistrzowie Jürgen Padel i Heinrich Ulenbrock, syndyk Stephen Schönberg, rajcy Melchior Kirchhof i Johann zum Berge, starsi Wielkiej Gildii Jost Lohmann i Berndt von Dortmund oraz Małej Gildii Urban Rosendahl i Laurenz Mecke zaopatrzeni w szczegółową instrukcję rady i gildii pojawili się w Wilnie¹¹. Jako warunek podporządkowania Rygi Koronie, bądź bezpośrednio królowi, stawiali zgodę cesarza, zabiegali także o możliwość pozostania pod władzą swych dawnych władców, uzyskania swobód religijnych i handlowych, niezależnego sądownictwa oraz administracji świątyń i szkół, wreszcie o zachowanie wszystkich dóbr kościelnych¹². Już na początku rokowań ryscy delegaci zapytali o pełnomocnictwa od polskich stanów do prowadzenia rozmów. Od zgody szlachty koronnej uzależnili dalsze pertraktacje. Nieufnie przyjmowali zapewnienia o załatwieniu tej kwestii oraz sprawy zależności od Rzeszy na najbliższym sejmie, tym bardziej, że wcześniej nie udało się Zygmuntowi Staremu uzyskać zwolnienia Prus od przysięgi cesarzowi. Z obawy przed „Kaiserliche und des Reichs Proskription, Achteklärung, Konfiskation und Verfolgung ihrer Ehren, Hab und Güter” odraczali podporządkowanie miasta do czasu uzyskania zgody cesarza i sejmiku koronnego¹³. W trosce o bezpieczeństwo Inflant i miasta proponowali, aby

⁹ J. Jasnowski, op. cit., s. 286 i n. Podporządkowanie się Koronie doradzał Gdańsk, z którym Ryga prowadziła w omawianym czasie ożywioną korespondencję m.in. w sprawie statusu prawnego miasta nad Motławą. Szczególnie interesujące są przekazane Rydze wskazówki dotyczące wewnętrznej administracji, wymiaru sprawiedliwości, swobód handlowych i religijnych oraz stosunku do polskich władz zwierzchnich i Rzeszy. *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 834 i 835, s. 112–129; H. v. Ramm-Helmsing, *Riga und Danzig in ihren Wechselbeziehungen zur Zeit ihrer Zugehörigkeit zu Polen-Litauen*, „Hansische Geschichtsblätter”, Bd 62, 1937, s. 151–154.

¹⁰ Chcąc określić status prawno-państwowy zaznaczono, że miasto podporządkuje się jedynie osobie króla bądź zspolonemu państwu. W przypadku osobistej podległości królowi, Ryga po jego śmierci miała podlegać władcy wybranemu wspólnie przez stany polskie i litewskie. *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 825, s. 50–53.

¹¹ Jednym z głównych twórców instrukcji był kreowany przez Friedricha Bienemanna na bohatera sprawy inflanckiej burmistrz Jürgen Padel, który bronił związku Rygi oraz Inflant z Rzeszą i przestrzegał przed katastrofą związaną z poddaniem się Nieniemcom (Undeutsche). F. Bienemann, op. cit., s. 398–400.

¹² Warunki Rygi z 19 IX 1561: LVVA, 673–3, dział 7, nr 22; druk w *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 828, s. 61–93. Kettler pragnął zachowania kontroli nad miastem, ale było to sprzeczne z dążeniami strony litewskiej i króla, który chciał wyjęcia Rygi spod zwierzchności jej dotychczasowych panów feudalnych.

¹³ Przebieg rokowań delegacji ryskiej z królem i Mikołajem Radziwiłłem od 10 X 1561 do 6 XII 1561 r. znamy dzięki obszernemu sprawozdaniu ryskich wysłanników: LVVA, 673–3, dział 7,

Kettler i arcybiskup porozumieli się z królem w sprawie dalszej współpracy. Złożyli również przyrzeczenie, że nie poddadzą się innym władcom. Zygmunt August obiecał uzyskanie zgody cesarza i sejmu na podporządkowanie Inflant Litwie i Polsce, po złożeniu hołdu przez mistrza Zakonu, arcybiskupa, rycerstwo i mieszczan¹⁴.

Starania Mikołaja Radziwiłła, gwarancje królewskie oraz pozytywne zakończenie rokowań stanów inflanckich i dotychczasowych władców miasta z Zygmuntem Augustem nie zmieniły stanowiska ryżan. Zaslaniając się brakiem pełnomocnictwa delegacja ryska nie złożyła hołdu 28 XI 1561 r. Zapewniła jednak, że uważa króla za swego pana i wciąż uznaje warunki poddania się zawarte w „*Cautio Radziviliana*”¹⁵. Mikołaj Radziwiłł przekonywał ryżan do zaprzysiężenia układu wileńskiego. Dowodził przy tym, że Ryga formalnie należy już do Zygmunta Augusta na mocy praw przekazanych mu przez Kettlera, a zależny od króla arcybiskup Wilhelm w każdej chwili przekaze swoją jurysdykcję nad miastem. Podkreślał, że zamek ryski obsadzony jest przez litewskie wojsko, podobnie jak okolice Rygi. W słowach Czarnego była zawarta wyraźna groźba zablokowania handlu i odseparowania miasta od litewskiego zaplecza¹⁶.

Mimo niepomyślnego rezultatu pertraktacji z ryżanami Zygmunt August oraz Mikołaj Radziwiłł, mianowany pełnomocnikiem generalnym do spraw inflanckich, nie zaprzestali starań o podporządkowanie miasta. Król miał nadzieję, że kolejna podróż Czarnego do Rygi pozwoli pomyślnie zakończyć proces przechodzenia miasta pod jego władzę. W specjalnej instrukcji Zygmunt August polecił wojewodzie nie tylko odebrać hołd stanów arcybiskupstwa, ale również nakłonić Wilhelma do zrzeczenia się praw zwierzchnich do Rygi na jego rzecz. Król podkreślał jak ważna ze względów strategicznych i gospodarczych jest Ryga i jak wiele ościennych państw czyha tylko, aby ją zająć. Uważał, że najlepiej będzie jeśli miasto, zamek ryski oraz twierdza Dźwinoujście¹⁷ przejdą pod jego władzę, co uniemożliwi Rydze lawirowanie pomiędzy Danią, Szwecją i Moskwą. Tym bardziej, że w przeszłości miasto często wykorzystywało konflikty pomiędzy arcybiskupami a zakonem krzyżackim dla wzmacniania swojej pozycji i prowadzenia niezależnej polityki¹⁸. Radziwiłł liczył zaś, że po zapoznaniu się z treścią układów wileńskich władze miasta podejmą decyzję zgodną z litewskim interesem. Rada czekała jednak na sejm

nr 28; druk: tamże, Bd 5, nr 869, s. 203–344. Omówienie pertraktacji: F. Bienemann, op. cit., s. 400–414; J. Jasnowski, op. cit., s. 288–293; W. Lenz, op. cit., s. 23–24; tenże, „*Untertanentreue*” gegenüber dem Heiligen Römischen Reich? Rigas Vorbehalte gegen einen Herrschaft Wechsel bei der Auflösung der Livländischen Konföderation [in:] *Riga und der Ostseeraum. Von der Gründung 1201 bis in die Frühe Neuzeit*, hrsg. von I. Misāns, H. Wernicke, Marburg 2005, s. 254 i n.

¹⁴ *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 851, s. 155–158.

¹⁵ Tamże, Bd 5, nr 861, s. 196–198. Dla Josepha Girgensohna odmowa złożenia hołdu była aktem wielkiej odwagi oraz potwierdzeniem silnej pozycji miasta, nawet w obliczu najazdu Moskwy i rozpadu inflanckiej wspólnoty. *Akten zur Geschichte der Stadt Riga im Jahre 1562*, hrsg. von J. Girgensohn, 1912, s. 3.

¹⁶ *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 869, s. 335–344. Kettler zwolnił Rygę z należnego mu posłuszeństwa i przekazał Zygmuntowi Augustowi swoje prawa do miasta, zamku oraz Dźwiny. Podczas kolejnej wizyty Radziwiłła w Inflantach oddał także symbole swej władzy nad ziemiami Zakonu i Rygą: pieczęć oraz dyplomy cesarskie.

¹⁷ Niem. — Dünamünde, lot. — Daugavgrīva, pol. — Dyjament, Diament, Dźwinoujście.

¹⁸ J. Jasnowski, op. cit., s. 295 i n.

koronny, który miał rozstrzygnąć o kwestii inkorporacji Inflant do Polski¹⁹. Podróż Czarnego odkładano, a opóźnienie działało na niekorzyść królewskiego pełnomocnika. Nieopłacone wojsko dezercerowało, nowe zaciągi nie przybywały do Inflant, mnożyły się starcia lokalnej ludności z litewskimi oddziałami oraz skargi na utrudnienia w handlu²⁰.

Radziwiłł przybył do Rygi 30 I 1562 r. Pomyślnie zakończył rokowania ze stanami arcybiskupstwa, Wilhelmem Hohenzollernem (m.in. dotyczące przekazania jego praw do Rygi Zygmunтови Augustowi) oraz przedstawicielami Zakonu²¹. Ponownie najtrudniejsze okazały się rozmowy z Rygą. Miasto konsekwentnie odsuwało termin złożenia hołdu do czasu inkorporacji Inflant do Korony²². Zadeklarowało jednak gotowość do wspólnej z Polską i Litwą walki przeciw Moskwie, utrzymywania oddziałów zaciężnych oraz umocnienia fortyfikacji miejskich²³. Wobec powtarzającej się niskiej oceny Litwy oraz żądania włączenia do Korony Radziwiłł starał się podporządkować Rygę bezpośrednio Zygmunтови Augustowi. Przekonywał, że jedynie król może ochronić miasto, gdyż dysponuje wystarczającymi środkami do walki z Moskwą i obrony handlu ryskiego przed represjami Rzeszy, w odwecie może zastosować restrykcje wobec kupców niemieckich na terenie całej monarchii jagiellońskiej. Wojewoda podkreślał, że odmowa Rygi złożenia hołdu uniemożliwia obronę całego kraju²⁴. Do podporządkowania się królowi przekonywał miasto również Gotthard Kettler, który swoje poddanie się uzasadniał brakiem pomocy ze strony cesarza i Rzeszy. Podkreślał, że przekazał prawa nad Rygą bez uszczerbku dla posiadanych przez miasto przywilejów handlowych, religijnych, niezależnego sądownictwa i administracji²⁵.

Po długich rozmowach miasto zgodziło się na „warunkowe” poddanie i złożenie przysięgi wierności²⁶, która miała obowiązywać, gdy zostaną spełnione złożone wcześniej obietnice: zachowania dawnych praw i wolności w sferze handlu, jurysdykcji, administracji i religii, włączenia do Korony, uzyskania zgody cesarza na inkorporację, zapewnienia ochrony przed represjami ze strony Rzeszy oraz obrony przed atakami Moskwy. Znalazły się one w „Cautio Radziviliana posteriori” wystawionym przez wojewodę 17 III 1562 r.²⁷ „Cautio” było dokumentem poświadczającym niepowodzenie Czarnego. Pomyślnie dla niego zakończyły się jedynie starania

¹⁹ Tamże, s. 294.

²⁰ Tamże, s. 299.

²¹ Przebieg rokowań, postulaty stanów i Zakonu zob. tamże, s. 300–304; *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 887–893, s. 365–405.

²² W międzyczasie otrzymało propozycję ochrony przed Moskwą od gubernatora Rewla Larsa Fleminga. Ryga wprawdzie zapewniała o wierności Zygmunтови Augustowi, ale szwedzka oferta stwarzała możliwości lawirowania pomiędzy „konkurentami” i stawiania nowych warunków, czego tak bardzo obawiał się król. J. Jasnowski, op. cit., s. 302.

²³ Tamże, s. 302 i n. Odpowiedź Radziwiłła na warunki Rygi: *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 890, s. 385–391, nr 898, s. 426–431.

²⁴ M. Radziwiłł Czarny do rady ryskiej, 13 III 1562: LVVA, 673–3, dział 7, nr 75.

²⁵ G. Kettler do rady ryskiej 26 II 1562: LVVA, 673–3, dział 7, nr 72.

²⁶ „— durch die königliche Majestät bestätigt und in der Zusammenkunft zu Peterkow durch Bewilligung und Einliebung aller Stände des Reiches Polen, Grossfürstenthums Littauen und der anderen zugehörigen Landschaften wird ratificiert, angenommen und vollenzogen werden —”. Druk przysięgi: *Akten zur Geschichte*, s. 4.

²⁷ *Briefe und Urkunden*, Bd 5, nr 903, s. 447–452.

o kupno od Kettlera twierdzy Dźwinoujście. Ten niewielki zamek zwany „clavis maris Baltici” miał duże znaczenie strategiczne, pozwalał na kontrolę żeglugi, handlu oraz, w razie potrzeby, blokadę Rygi²⁸. Radziwiłł zdobył tak potrzebne narzędzie nacisku na miasto, ale podporządkowanie Rygi wciąż odsuwało się w czasie²⁹. Sejmiki, mimo wytycznych króla, który nakazywał rozpatrzenie kwestii inkorporacji Inflant do Korony, postulowały zajęcie się egzekucją praw. Termin zwołania sejmku przesunięto o kilka miesięcy, tymczasem sytuacja w Inflantach skomplikowała się. Szwecja zajęła ważny port w Parnawie. Litewskie załogi borykały się z brakiem ludzi, żywności, broni i amunicji. Dawały niewielką ochronę i coraz częściej wchodziły w konflikty z lokalną ludnością. 4 II 1563 r. zmarł arcybiskup Wilhelm, a o zwolniony przez niego urząd upomniał się koadiutor książę Krzysztof meklemburski, jednak krótko po jego powrocie ze Szwecji i wszczęciu walk z oddziałami litewskimi dostał się do niewoli i spędził w więzieniu następnę 6 lat³⁰.

Był to jedyny sukces Zygmunta Augusta w Inflantach. W Polsce król nie mógł przeformować włączenia Inflant do Korony, zapewnić im odpowiedniej pomocy wojkowej i finansowej, ani załatwić zwolnienia od podległości cesarzowi. Przedstawiciele stanów inflanckich, w tym delegaci z Rygi, przybywali na kolejne sejmy w Piotrkowie (marzec 1563 r.) i Warszawie (listopad 1563 r.), prosili o przyjęcie pod władzę króla i Korony na wcześniej uzgodnionych warunkach oraz o pomoc w walce z Iwanem Groźnym, ale szlachta zajęta wewnętrznymi sprawami odsuwała kwestię inkorporacji³¹. Niechęć Korony do zaangażowania się w sprawy inflanckie, obietnice bez pokrycia, nikła, a przy tym uciążliwa pomoc i klęski wojsk litewskich, szczególnie utrata w 1563 r. Połocka³², dostarczały argumentów przeciwnikom

²⁸ J. Jasnowski, op. cit., s. 305. Przejęcie twierdzy nie zmieniło sytuacji. Już w poprzednich stuleciach była ona kontrolowana, podobnie jak zamek ryski, znajdujący się w bezpośrednim sąsiedztwie miasta, przez Zakon — zwierzchnika i często wroga Rygi. Fakt posiadania wspomnianych zamków przez Litwinów zasadniczo odróżniał Rygę od wielkich miast pruskich (zamki krzyżackie zostały tam zniszczone podczas wojny trzynastoletniej), szczególnie od Gdańska, który obok szerokiej autonomii prawnej kontrolował również twierdzę Wisłoujście.

²⁹ Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Ryga wysłała swoich przedstawicieli na dalsze rokowania podczas sejmku koronnego w Piotrkowie. Wobec trudności z jego zwołaniem, delegacja z burmistrzem Ulenbrockiem dotarła jedynie do Wilna, gdzie spotkała się z Mikołajem Radziwiłłem i została przyjęta na audiencji u króla. Relacja delegacji ryskiej z podróży, zob.: *Akten zur Geschichte*, s. 5–25, tam też korespondencja między wysłannikami a radą miasta: nr 4 i 5, s. 26–28.

³⁰ J. Jasnowski, op. cit., s. 315. Do porażki księcia Krzysztofa przyczyniły się w dużej mierze same stany arcybiskupstwa, przeciwne przejściu pod szwedzkie zwierzchnictwo i władzę księcia. J. Heyde, *Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die Adelspolitik Polen-Litauens und Schwedens in der Provinz Livland 1561–1650*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa”, Bd 47, 1998, s. 546.

³¹ Mowa delegatów inflanckich, 31 I 1563: LVVA, 673–3, dział 8, nr 4. Informacje o wyjazdach i składzie delegacji ryskich na sejmy w latach 60. XVI w., zob.: *Jürgen Padel's und Caspar Padel's Tagebücher*, hrsg. von H.J. Böthführ, „Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland”, Bd 13, 1886, s. 357–368; W. Lenz, *Riga zwischen dem römischen Reich*, s. 28–32.

³² Połock był ważnym ośrodkiem strategicznym i gospodarczym, prawdziwą „bramą do rdzennej Litwy”. Jego stratę porównywano do utraty Smoleńska w 1514 r. G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 141. Dla kupców ryskich był jednym z głównych partnerów handlowych. Zajęcie Połocka przez Rosjan oznaczało przerwanie najważniejszej, po Dźwinie, drogi handlowej.

podporządkowania się Rygi monarchii jagiellońskiej. Wobec niewypelnienia przez Zygmunta Augusta warunków zawartych w „Cautio” miasto uznało się za zwolnione z przysięgi wobec władcy.

Opisując postawę Rygi wobec rozpadu średniowiecznych władztw terytorialnych badacze podkreślali głównie silne przywiązanie do Rzeszy i cesarza oraz nikłą pomoc Rzeczypospolitej w walkach z Moskwą. W swych analizach nie brali jednak pod uwagę bardzo ważnego czynnika — wewnętrznego konfliktu w mieście, który miał ogromny wpływ na politykę Rygi podczas wojny o Inflanty³³.

Przekształcenia w strukturze handlu bałtyckiego i inflanckiego w XVI stuleciu doprowadziły do utraty znaczenia Hanzy oraz do zróżnicowania warstwy kupieckiej w Rydze. Dzięki rozbudowie majątków ziemskich, przestawieniu się na produkcję rolną i eksport towarów masowych oraz bezpośrednim kontaktom ze szlachtą z pominięciem miejskich monopolii, elity zachowały silną pozycję gospodarczą, mimo ekspansji Holendrów i szlachty oraz pogarszającej się sytuacji politycznej w Inflantach. Właściciele ziemscy z Rygi pragnęli ugruntowania tej pozycji, możliwości pozyskiwania nowych dóbr i dzierżaw oraz dostojenstw. Dla nich połączenie z Litwą oznaczało nie tylko łatwiejszy dostęp do ziem litewskich i białoruskich, ale także nowe możliwości zdobycia nadań, tytułów szlacheckich i urzędów³⁴. Inne warstwy mieszczaństwa ryskiego walczyły jednak o utrzymanie średniowiecznego porządku politycznego i gospodarczego. Opozycja mieszczańska, skupiona w gildiach z obawy przed wzmocnieniem pozycji rady miejskiej, ekspansją szlachty i utratą przywilejów, blokowała poddanie się Litwie i Zygmuntowi Augustowi³⁵. Była nie tyle przeciwko jego zwierzchnictwu, co przeciwko jakiegokolwiek silnej władzy zwierzchniej³⁶. Jak długo rada potrzebowała poparcia gildii w uchwalaniu podatków na spłaty kontrybucji, na wojsko czy rozbudowę fortyfikacji, tak długo Ryga prowadziła konsekwentną politykę separatystyczną. Tak było do czasu podpisania układu w Drohiczynie w 1581 r., na mocy którego Ryga znalazła się pod polsko-litewskim panowaniem³⁷.

³³ Na problem ten zwrócił uwagę dopiero Wolfgang Küttler, *Patriziat, Bürgeropposition und Volksbewegung in Riga in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert*, Diss. Leipzig 1966 (mps, Instytut Herdera w Marburgu); tenże, *Das Verhältnis der Stadt Riga*, s. 273–295.

³⁴ Tenże, *Patriziat*, s. 166.

³⁵ Istniejące od XIII w. gildie wzmocniły swą pozycję podczas reformacji, zdobywając udział w zarządzie kościołów, szpitali, szkół oraz w administrowaniu wielu dóbr miejskich: pastwisk, lasów, cegielni itp.

³⁶ W. Küttler, *Patriziat*, s. 228.

³⁷ Podporządkowanie Rygi przez Stefana Batorego nie zakończyło wewnętrznego sporu pomiędzy elitami a gildiami walczącymi o utrzymanie dawnego systemu monopolii i reglamentacji oraz dóbr i praw Kościoła protestanckiego. Konflikt miał tragiczny epilog podczas tzw. rozruchów kalendarzowych, kiedy to dwu sygnatariuszy układu w Drohiczynie skazano na śmierć, a kilku innych, za zdradę interesów miasta i poddanie się Batoremu (czyli silnej władzy zwierzchniej), musiało opuścić miasto. Więcej o rozruchach zob. A. Ziemlewska, *Rozruchy kalendarzowe w Rydze (1584–1589)*, „Zapiski Historyczne”, t. 71, 2006, z. 1, s. 107–124.

Anna Ziemlewska, Riga Towards Collapse of Medieval Local Governments in Livonia

Summary

All parties involved in the conflict in Livonia in the mid-sixteenth century, wanted to profit from trade with the East, and strived to control the important strategic and commercial point — Riga. Proposals to surrender and guarantees to keep existing rights were made by envoys of Moscow Tsar Ivan the Terrible, the Danish prince Magnus, the Swedish King Erik XIV and the Polish King Sigismund Augustus. Despite the formal subordination of the Teutonic Order and the Archbishop, Riga led independent policy even contrary to the actions of its feudal lords which was. In 1561, Riga did not follow them and did not make a tribute to the king on which Sigismund Augustus and Lithuanians counted. Control of the Daugava was in the vital interest of the Lithuanian nobles, who expected creation of navigable channel of corresponding importance to the Vistula River in the Crown and the increase in exports of raw materials from the northern part of principality.

Riga made the submission to the new ruler conditional on a number of stipulations. In addition to the approval of the old privileges and religious freedom for the Lutheran confession the city of Riga demanded a guarantee of protection against restrictions of the emperor and princes of the Reich, and the subordination of Livonia to Poland, not to Lithuania that was too weak in Riga's opinion.

The necessary guarantees were granted by so called „Cautio Radziviliana prior”, issued by the governor of Vilna Mikołaj “The Black” Radziwiłł on September 8th, 1561. These promises were not fulfilled, so the delegation of the city of Riga had not make a tribute to Sigismund Augustus on November 28th, 1561, opposed to its superiors: Gotthard Kettler and Archbishop Wilhelm and Livonian states. In this situation Radziwiłł tried to surrender Riga directly Sigismund Augustus. After lengthy negotiations, the city agreed to a “conditional” surrender and an oath of fidelity, which would have been in force only when the promises had been fulfilled. Promises were included in “Cautio Radziviliana posteriori”, issued by Radziwiłł on March 17th, 1562. The reluctance of the Crown to engage in the affairs of Livonian, defeat of Lithuanian army and hollow promises caused that the city considered itself to be exempt from the oath to the king. The middle-class opposition was against subjection the city of Riga to Sigismund Augustus. They blocked submission to Lithuania and the King for fear of strengthening the position of the city council, the expansion of the nobility and loss of privileges. They were not so much against King's sovereignty, as against any strong public authority. As long did the council need support of the guild in adopting contribution taxes for war, the army and the development of the fortifications, that long Riga ran a consistent, separatist politics. It was possible to 1581.